

Jelentés a 113199 azonosítójú pályázatról

A MÚLT VÁLTOZÓ ARCAI AZ EURÁZSIAI SZTYEPPÉN ÉS ANNAK PERIFÉRIÁIN

Bálint Csanád

A kora középkor vonatkozásában az európai történettudományt sokáig a római világ átalakulása, a barbár királyságok kialakulása foglalkoztatta, amelyek mellett sokáig kevés figyelem irányult Európa keleti, még kevesebb Ázsia nyugati felére. (Ennek részben ideológiai [vö. orthodoxia], részben érzelmi oka volt [“sztyepei nép = ellenség”].) A 20. század folyamán a történettudományban alapvető változások álltak be: intézetek, folyóiratok sora született Kelet-Európa és a sztyepe kutatására; ennek ellenére ezek tekintetében a hagyományos európai kutatásban továbbra is nagy fehér foltok vannak. Pályázatunk alapvető célkitűzése néhány, Kelet-Európában és Nyugat-Ázsiában élt kora középkori sztyepei, ill. azzal szomszédos népek a nagybirodalmakkal való találkozásának egy-egy kulturális lecsapódásának vizsgálata volt, amit néhányunk egy rövid pályázati ciklus alapján ehhez a hatalmas és végtelenül szövevényes kérdéskörhöz hozzá tud tenni. A sokféle kérdésfeltevés után egyik közös eredményünk annak fölismerése, hogy miközben a szóban forgó népek kutatásában közhely számba megy a sztyepei népek és a nagybirodalmak közti “kölcsonhatás” fölemlítése, a sztyepepéről átvett elemek száma valójában jelentéktelen. Ugyanakkor azt is megfigyeltük, hogy a sztyepeiek is keveset, mégpedig a lehetségesnél és a “fejlődést” jelentőknél sokkal kevesebbet vettek át a nagycivilizációktól, mint tehetné volna. A sztyepeiek számára ui. – több okból sem lévén képesek az életmódjukon változtatni – az alternatívát csak a változatlan szinten maradás vagy az ethnikai-kulturális önállóság földadása jelentette. (Jómagam ennek további vizsgálatával megpróbálkoznék.)

Bálint Csanád a kora középkori sztyepei népeknek Kínával és Bizánccal való kapcsolatait áttekintve arra az ellentmondásra mutatott rá, amely egyfelől a nagybirodalmakéval azonos színvonalú diplomáciai kultúrájukat jellemezte, másfelől hogy a kapcsolat az anyagi kultúrájukban minimálisan tükröződött. Egyik nagybirodalom sem törekedett intenzív kapcsolat kiépítésére az északi barbárokkal, *stricto sensu* kereskedelem pedig nem alakult ki egy esetben sem, a sztyepei sírokban talált idegen eredetű tárgyak ajándékok, követjárások, egyéni csereügyletek gyümölcsei. A folytonos támadásokkal szembenézve mindkét nagybirodalom az adófizetést látta célszerűbbnek a fékentartásukra, s nem hadi előkészületeket és támadó hadjáratok vezetését. Igen tanulságos, hogy Kína kulturálisan jóval több rugalmassággal volt az irányukban, mint Bizánc. [Ennek okát is szeretném még külön vizsgálni.] Az utóbbi – Kínától és Irántól eltérően – nem fogadott be népcsoportokat s amelynek történetírása nem foglalkozott a birodalmon kívül élő népek anthropológiai bemutatásával (Kínától ebben is különbözött).

Bakró-Nagy Marianne – miközben egy, a nemzetközi kutatásba egy évszázada berögzült terminus filológiai helyreigazítást végzett el – nyelvészeti és irodalmi alapokból kiindulva egy történeti folyamat elemzésére vállalkozott. A rendelkezésre álló bőséges forrásanyagot újraolvasva azt tárta föl, ahogyan egy nyugat-szibériai népnél a Nyugat felől az oroszokkal, Dél felől a tatárokkal való intenzív érintkezése során hogyan váltak istenekké az

egykor ténylegesen élő történeti személyek: a történeti emlékezetet miként befolyásolta az idegen kultúrákkal való intenzív kapcsolat.

Blay Adrien a projektben való rövid részvétele alatt egy látszólag partikuláris, ugyanakkor térben és időben, számtalan kultúrában igen szélesen elterjedt divatjelenséget vizsgált - tulajdonképpen hogy meglássuk, milyen is egy csepp a hatalmas tengerben. A férfiak fülbevaló viseletét elemezte a 6-7. századi Kárpát-medencei leletanyag alapján. A kérdésfeltevése az volt, hogy az vajon csoportidentitást jelzett-e vagy szimbolikus jelentésű volt? (Ez általában is alapkérdés a kora középkori sztyeppei népek vonatkozásában.) Véggökvetkeztetése, hogy az általa vizsgált régióban és korban a férfiak fülbevaló viselete csoport- vagy státusspecifikus lehetett, de semmiképpen sem volt általános divatjelenség – ez további szociokulturális vizsgálatokra indít.

Csiky Gergely az utóbbi évtized ezirányú kutatásait összegezve azt a nemzetközileg is szélesen elterjedt vélekedést oszlatja el, hogy a kengyelt az avarok terjesztették volna el Európában. (A projekt első szakaszában részt vevő Bíró Ádám a reflexíjaknak a sztyeppei népeknél jóval szélesebb használatát mutatta ki.¹) Rámutatott arra, hogy a belső-ázsiai nomádok lóexportjával kapcsolatos általános vélemény szintén alaptalan: még a végtelen mongóliai sztyeppék sem kínáltak elég lovat ahhoz, hogy a hiung-nu, ruran és türk hadseregek kizárólag lovon tudtak volna hadba vonulni – a gyalogosok Európában is, Ázsiában is fontos szerepet játszottak a csatákban. Jóideje ismeretes, hogy a fém kengyelt nem a belső-ázsiai nomádok, hanem Koreában és Észak-Kínában “fedezték föl”. A belső-ázsiai és távol-keleti leletanyag teljessége alapján rámutatott arra, hogy az avarok nem hozhatták Európába a kengyel ismeretét, de nem is Bizánc terjesztette el azt Európában – a kelet-nyugat irányú elterjedésének ideje és útja változatlanul ismeretlen.

Walter Pohl az eurázsiai sztyeppe lényegesen megújult történeti kutatásához már korábban is sok munkájával járult hozzá. Megállapítása szerint a nomádok, a sztyeppei birodalmak nem egyforma stratégiát követtek, a lovasnomádok és az állattenyésztő nomádok között lényeges különbségek vannak. Ugyanígy egymástól is eltérőek voltak az európai sztyeppei politikai alakulatok (hunok, avarok, bolgárok), amelyek még jobban különböztek az egykorú belső-ázsiai sztyeppei birodalmaktól – az eurázsiai sztyeppei népekre sommásan tekinteni tévedés.

Céline Wawruschka egyrészt röviden elemezte a lovasnomádok és a nomád állattenyésztők között, a neolitikumtól kezdődően világszerte zajló konfliktus különböző történeti koncepcióit, másrészt azokat – Anatólia példáján keresztül – diakron vizsgálat alá vetette. Eszmetörténeti érdekesség annak bemutatása, hogy e problémakört a fiatal Törökország történetírása hogyan kezelte. Új elem az Anatólia népességénél mégha kis számban végzett is genetikai vizsgálatok történeti értékelése: az évszázadok során sem mutatkozik jelentős változás.

---

¹ *Bíró Ádám* időközben a müncheni Siemens-központban lett informatikus, ezért eredményeit csak később tudja írásos formába önteni.

Az eurázsiai sztyepei népek és a nagybirodalmak: kulturális hatások

Bálint Csanád

Előszó

A pályázat során végzett munkám alatt rájöttem, hogy az eredeti pályázati tervtől el kell térnem. Az eredeti, mentalitás- és kultúrtörténeti irányú kérdésfölvetésem kutatási előzmény nélküli volt, de mint kiderült: nem hiába. Tény, hogy a máskülönböző közismert források alig engednek meg más megközelítést, mint eseménytörténetit, de a bizánci történetírásról készült teljesen új elemzések² azt is világossá teszik, hogy a középbizánci kori forrásoktól miért nem is várható több. A munkám során kézenfekvő módon tanulmányozott belső-ázsiai törkökkel kapcsolatos szakirodalom magától vezetett el a kora középkori kínai történetíráshoz, melynek a bizáncitól alapvetően eltérő jellege hamar szembeötört. Ez a három világnak együttesen történő összehasonlítására indított. Úgy látszik, hogy miközben az eurázsiai sztyepei népeknél nemcsak az életmód, de a nagybirodalmakkal való érintkezés és kulturális átvétel tekintetében is nagyfokú párhuzamosságok figyelhetők meg, ugyanúgy Kínának és Bizáncnak az őket zaklató sztyepeiakkal folytatott politikájában is – és természetesen eltérések is. E „háromszögbe” állítva még nem vizsgálták őket s azon belül a sztyepei népek közül történetileg és régészetileg kiemelkedően jól ismert avarok külön tanulságot kínálnak.

1) Kérdésfölvetés

Kína és a sztyepe, valamint Bizánc és a sztyepe viszonyát, kapcsolatait már bő kétszáz éve kutatják. A jelen munkám során arra figyeltem föl, hogy az eurázsiai sztyepe strukturális és kulturális egyezései tértől és időtől oly mértékben függetlenek, hogy az ismert adatok, folyamatok *együttesen történő* kezelése³ sok új tanulságot tartogat a jövő kutatói számára. Ugyanúgy újat hozhat Kína és Bizánc kutatóinak párhuzamba állítani e két világbirodalomnak a sztyeppéhez való viszonyát is. Az említetteknek a sztyepei népekkel folytatott politikájában és viszonyulásában új tanulságok egyezések és eltérések mutatkoznak.

2) E különös háromszög működése

Kína és Bizánc számára a sztyepe csak egy másodlagosan kezelendő problémát jelentett, mindkettőjüknek súlyosabb gondjaik voltak: az előbbit elsődlegesen a részkiráltságok harcai, az utóbbit az Iránnal folytatott háborúk, majd az arab terjeszkedés foglalkoztatták. Mindkettő fölismerte, hogy a sztyepei népek folyamatos támadásaival szemben az egyszerűbb megoldás a célszerű: katonai energiáik lekötése, a védelmi rendszerek nagyszabású építése helyett kevésbé költséges az adófizetés.⁴ Ez egyben találkozott a sztyepei stratégijával, ők ui. nem kívántak területeket elhódítani,⁵ idegen népeket magukhoz telepíteni, hanem megelégedtek a többé-kevésbé rendszeres adóval: a

² Pl. Kaldellis 2013.

³ A strukturális és kulturális egyezések az eurázsiai sztyeppén oly nagy mértékűek, pl. a 10. sz-i magyarok és 14. sz-i mongolok között, hogy az eurázsiai sztyepe népeivel kapcsolatos forrásadatok alapján levonható történeti következtetések nagy mértékben vonatkoztathatók egymásra, ld. B. Szabó 2010; Ivanics 2017. .

⁴ Barfield 1989, 49-51.

⁵ Legföljebb a törkök esetében beszélhetünk esetenként a területi fennhatóság stratégiai célú kiterjesztéséről („outer frontier strategy”, vö. Barfield 1989, 49-53). Hasonlóra a többi sztyepei nép a földrajzi adottságok miatt nem is törekedett, egyedül a bolgárok ragadtak el területet Bizánctól.

rablóhadjárataikkal *azonnal* megragadható tárgyi nyereséget akartak.⁶ A sztyepei népeknek a nagybirodalmak elleni támadásai a két világ kapcsolatában a zajosabb oldalt, az általuk kívánt eredményhez használt eszközt jelentették. A célkitűzésüket a diplomatáik valósították meg: a tárgyalásokon dőlt el minden, ott rögzítették az adó mértékét. A rendelkezésünkre álló források az eseménytörténeti mozzanatokon túl minimálisan tudósítanak ezen politikai rendezések folyamatáról; szinte kizárólag csak következtetéseket tehetünk. Mégis, E. Stein már 100 éve megállapította, hogy az avar diplomáciai gyakorlat olyan jártasságot és logikát mutat, ami semmiképpen sincs arányban a nép kulturális színvonalával, hanem az a bizánciakéval egyenrangú.⁷ Ehhez hozzátehetjük: Belső-Ázsia kutatása ugyanígy ítéli meg az ázsiai sztyepei népek diplomáciáját is.⁸ Egy szembevető kulturális diszkrépancia áll tehát előttünk, ami további kutatásra vár. Az avarokkal, valamint a keleti és nyugati törkökkel való diplomáciai érintkezésekről a közelmúltban születtek elemzések,⁹ de a kép tovább gazdagítható. A nagybirodalmakkal való kapcsolattartásuknak egy jól kialakult, a nemzetközi szabályokat követő rendszere bontakozik ki.

A császároknak küldött leveleik szabályos *intitulatio*-val kezdődnek, *kancellária* működésére lehet következtetni, valamennyi fél naprakész *hírszolgálat*tal rendelkezett. A sztyepei levelei, a tárgyaló emberei *nyelvtudásáról* tanúskodnak. A követjárásokhoz a másik félnek *előzetes értesítése* szükségeltetett, a fogadásukat előre meg kellett *szervezni* (elszállásolás, programok, ajándékok előkészítése). A követek *ajándékokat* adtak és viszonajándékokat kaptak, amihez mindenkinek ismernie kellett a másik fél igényét. A követek *indemnítását* a sztyepei nem mindig tartották tiszteletben, máskor hivatkoztak a hadifoglyokra érvényes *szokásjogra*. A tárgyalások *atmoszférája*: néhány adat szerint teátrális elemeket nem nélkülözve, sokszor zaklatottan zajlottak, mindaközben a kapcsolat *protokolláris* oldalát betartották és a tárgyalást még feszült légkörben félbehagyva is folytatták másnap. Ugyanígy a *szerződést betartották* harmadik személy agressziója esetén (egy forrásadat arról tanúskodik, hogy az éppen szövetségben álló bizánciak büntetőhadjáratot indítottak a helybeliektől kárt szenvedett avarok érdekében. Magasrangú *házasságok* kötettek: kazár, türk kagánok fiai a császárcsaládokból feleséget kaptak. Az erő- és presztízviszony reális fölmérése tükröződött abban, amikor avar, kazár és türk kagánok a bizánci, ill. kínai *császár fiának* nyilvánították magukat.

3) Különbségek

Különbség figyelhető meg a két nagybirodalomnak a sztyepeihez fűződő viszonyában: a velük való *házasodás* felfogásában és a *kulturális átvételek* tekintetében. Bizánc az előbbit helytelenítette, részletes császári tanács volt arról, hogy az idegenek ezirányú kérelmét miként kell visszautasítani (néhány esetben megszegették¹⁰).¹¹ Figyelemre méltó, hogy a ritka házasságkötés is csak protokolláris jellegűek volt, érdemleges kihatásuk a kapcsolatra, régészetileg kimutatható nyomuk nem volt; kiemelendő, hogy nem volt avar-

⁶ 569-ben Sirmium bevételkor az avarok az éhező bizánciaknak élelmiszert adtak fűszerért cserébe, vö. Theophylaktos Simokattes: Historia VII.13.4.

⁷ E. Stein: Studien zur Geschichte des Byzantinischen Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Justinus und Tiberius Constantinus. Stuttgart 1919, 10. Hasonló értékelések: M. Maas: Fugitives and ethnography in Priscus of Panium. Byzantine and Modern Greek Studies 19, 1995, 148; P. Brown: „Charismatic” goods. Commerce, Diplomacy, and Cultural Contacts along the Silk Road in Late Antiquity. In: Empires 102.

⁸ M. R. Drompp: Infrastructures of legitimacy in Inner Asia. The Early Türk Empire. In: Empires 304.

⁹ E. N. Nechaeva: Embassies – Negotiations – Gifts: Systems of East Roman Diplomacy in Late Antiquity. Stuttgart 2014; *idem*: Patterns of Roman Diplomacy with Iran and the Steppe Peoples. In: Empires 357-368. Á. Bollók: Diplomacy, War, and Exchange of Goods in Sixth–Seventh-Century Byzantine–Avar Relations. An Essay in Interpretation. (Kézirat, a szerző szíveségéből olvashattam.)

¹⁰ D. Ziemann: Vom Wandervolk zur Großmacht. Die Entstehung Bulgariens im frühen Mittelalter (7.-9. Jh.) Köln – Weimar – Wien 2007, 234; Moravcsik – Jenkins 173.

¹¹ Moravcsik – Jenkins 73. Vö. W. T. Treadgold: The Bride-shows of the Byzantine Emperors. Byzantion 49, 1979, 395-413.

bizánci házasság. Kínában egyáltalán nem volt a bizáncihoz hasonló tiltás: gyakran küldtek feleségül hercegnőket az északi barbárokhoz,¹² a legintenzívebb a kapcsolat a türk korban volt. Kína abban is különbözött Bizánctól, hogy a türköktől átvett több kulturális elemet:¹³ rokonsági terminusokat,¹⁴ az uralkodóházban egymás között türk nyelven beszéltek,¹⁵ a császári cím mellé hozzátették a „Heavenly Qaghan” címet, az egyik herceg kis korában a türk kagán šad-ja akart lenni, szerette a türk nyelvet és viseletet.¹⁶ Elterjedt a *hu* viselet, zene és dalok, türk szótár készült, türk színésznő játszott a császári udvarban,¹⁷ Po Csü-ji nyáron a háza udvarán fölállított filcsátorban lakott.¹⁸ Hasonló kulturális átvételekről Bizáncban egyáltalán nem tudunk, köztudottan egyedül a hadi stratégia és technika területén, de hát azok – az államok, politikai alakulatok számára létfontosságúak lévén – mindenütt nagyon gyorsan zajlanak le, nem igénylik a felek intenzív kulturális érintkezését.¹⁹

A sztyepei népek is keveset vettek át Kínából és Bizánctól, bár e „kevésen” belül különbség figyelhető meg a Belső-Ázsiában és az Európában éltek között. A türköknél egyértelmű akkulturációs jel volt a kínai adminisztráció elsajátítása,²⁰ az állatciklus átvétele.²¹ Az arisztokrácia mindennél – önfeladóan – tovább ment, erről a leghitelesebb személy, Kül tegin maga panaszkodott.²² Az orhoni²³ mellett az utóbbi évtizedben további, tisztán kínai jellegű emlékhelyek és a birodalmi vezetőréteg temetkezéseivel tökéletesen megegyező síremlékek váltak ismertté.²⁴ A türk köznép sírjaiban nagyon gyakoriak a selyemmaradványok, valamivel kevésbé a kínai tükrök, de egyéb kínai hatás nem mutatkozik.²⁵ A türkökkel összehasonlítva az európai sztyeppelakók anyagi kultúrájára Bizánc kevesebb, ill. több hatással volt. Ez a közvetlen szomszédság (Kaukázus, Krím, Alduna) miatt részben meglepő, részben érthető. A „kevesebb” alatt a vezetőrétegnek olyan típusú elbizánciasodásának hiánya értendő, ami a türk arisztokrácia tényleges elkínaiasodásával állítható szembe: a kelet-európai „gazdag” sírok egyértelműen a sztyepei kultúra jegyeit viselik magukon, még a kora középkori Kelet-Európa leggazdagabb sírlelete esetében is (Mala Pereščepino).²⁶ E körülményt külön nyomatékosítja a hozzáférés lehetőségének könnyű vagy nehéz volta: Kínát és a türköket 600 km sivatag választja el egymástól, miközben a kelet-európai sztyepei lakóinak közvetlen szomszédságukban álltak a

¹² Chen 1981, 31-32. *Yihong Pan*: Marriage alliances and Chinese Princesses in International Politics from Han through T'ang. *Asia Major* 10, 1997, 95-131; *T. T. Chin*: Defamiliarizing the Foreigner: Sima Qien's Ethnography and Han-Xiongnu Marriage Diplomacy. *Harvard Journal of Asiatic Studies* 70, 2010, 311-354.

¹³ Hansen 2018, 110-115.

¹⁴ A. Vovin – D. McCraw: Old turcic kinship terms in early middle Chinese. *Belleten* 2011, 105-116.

¹⁵ Hansen 2018, 117.

¹⁶ Liu 466-468; *Di Cosmo* 2018, 46; Hansen 2018, 117.

¹⁷ Liu 1958, 467.

¹⁸ Liu 1958, 470.

¹⁹ Fölmerült a gondolat, hogy a kínaiak olvasták volna Maurikios Taktiká-jét: *D. A. Graff*: China, Byzantium, and the Shadow of the Steppe. *Dumbarton Oaks Papers* 65-66, 2012, 157-168.

²⁰ *L. Arden-Wong*: Tang Governance and Administration in the Turkic Period. *Journal of Eurasian Studies* 6, 2014, 9.

²¹ *Ecsedy* 1968, 167-168, *idem*: Nomádok és kereskedők Kína határain. Budapest 1979, 153, 59. j. A dunai bolgárok is azt használták, azaz elterjedt az eurázsiai sztyeppén: *P. Dobrev*: Unversum Protobulgaricum I. Inscription and Alphabet of the proto Bulgarians. Wien 1996.

²² *T. Tekin*: A Grammar of Orkhon Turkic. Bloomington 1968, 261-264.

²³ Liu 1958, 470, *Takashi Osawa*: New research on historical aspects and interpretation of the Ongi site and inscriptions. Szeged XXX, 161-177.

²⁴ *T. Hayashi*: Agriculture and settlements in the Hsiung-nu. *Bulletin of the Ancient Orient Museum* 6, 1984, [51-92], 81. *Stark* BIBLIO 335, Fig. 2.2.1-2; 338-339; *A. Očir – L. Erdénbold – S. Charžaubaj – Ch. Žantegin*: Értnij nuudélédijn. Bunchant bulšny maltlaga sudalгаа. Ulanbaatar 2013; *S. A. Yatsenko*: Images of the Early Turks in Chinese Murals and Figurines from the Recently-Discovered Tomb in Mongolia. *The Silk Road* 12, 2014, 13-24; *N. N. Serëgin*: „Élitnye” pogrebal'nye komplekxy tjurkskogo vremeni v Mongolii: itogi i perspektivy issledovanij. *Teorija i Praktika Archeologičeskich Issledovanij* 18, 2017, 60-74; *K. Sartkožauly – A. Očir – R. Erdénbold – Ž. Karžaubajuly*: Drevnetjurkskij mavzolej rannego srednevekov'ja. *Voprosy Tjurkologii* 2012, 80-94.

²⁵ *G. V. Kubarev*: Alttürkische Gräber des Altaj. *Archäologie in Eurasien* 33, Bonn 2017.

²⁶ *J. Werner*: Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren. *Bayerische Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Kl., Abhandlungen* 91 (München 1984); *V. N. Zalesskaja – Z. A. L'vova – B. I. Maršak – I. V. Sokolova – N. A. Fonjakova*: Sokrovišča chana Kubrata. *Pereščepinskij klad. Sankt-Peterburg* 1997;

pontusi városok, azaz könnyebben kerülhettek volna közelebb a bizánci anyagi kultúrához. Ugyanakkor a Kelet-Európát ért bizánci hatást vizsgálva s azt a türk-kínai viszonylattal szembeállítva a „több” alatt azon későantik-bizánci gyökerű ékszer-, öv- és ruhadísz-típusok értendők, amelyek a Kaukázus, a Káma és a Dnyeszter vidéke között terjedtek el a különféle nyelvű és kultúrájú közösségekben.²⁷ (Ez az eredeti típusok követésében, ill. antik technikák utánzásában nyilvánult meg.) Hasonló mértékű kínai hatás nem figyelhető meg az ázsiai sztyeppén. Eredeti bizánci tárgy viszont nagyon kevés fordul elő Kelet-Európában: különleges kivételt a Bizáncban Herakleiosz keresztfiaként felnőtt és patríkiosí címet kapott Kuvrat sírlelete,²⁸ valamint egy maroknyi, az utóbbival kapcsolatban álló „gazdag” sírlelet.²⁹ A birodalomhoz fűződő viszony tekintetében a két prefeudális alakulat: a Kazár és az Avar kaganátus a 250, ill. 300 éves fennállásával, politikai súlyával és a bizánci kapcsolataival kivételt jelent az eurázsiai sztyeppé történetében. Ezért történeti és régészeti szemszögből egyaránt meglepő, hogy Kazáriának minimális kapcsolata volt Bizánccal: egyedül a kagáni és császári családok házasságkötései³⁰ és a 8. századi solidusoknak azokkal szoros összefüggésben levő gyakorisága említhetők – Kelet-Európa sokszorosan nagyobb területén még ennyi sem volt. Mind Bizánc, mind a bolgárok kutatása számára tanulságos eset az onogur-bolgárok alapította Bolgária. A bizánci kereszténység 881-ben történt fölvétele, a birodalommal való közvetlen szomszédság sem eredményezett náluk jelentősebb akkulturációt, még ebben a földrajzi és ideológiai helyzetben sem: az övdíszek és díszkerámiajuk az egykorú avarokéval és kelet-európai sztyeppéiekével egyező, a bizánci aranypénzleletek száma minimális. Az avarok – elszakadván a sztyeppéi környezettől és más kultúrákkal kerülve szomszédságba – egyedi utat jártak be a politikai kapcsolataik tekintetében, a leletanyagukban a bizánci hatás – a kelet-európai sztyeppével összehasonlítva – társadalmilag páratlanul széles tükröződik és az exkluzív bizánci leletek száma is magasnak mondható. A bizánci kulturális hatás a fegyverrel kikényszerített bizánci adófizetési periódus elmúltával is fennállt – miért ez a (relatív) intenzitás és egyediség, ugyanakkor miért nem léptek tovább az akkulturáció útján?

4)A kulturális átvétel gátjai mindhárom szereplőnél

Szembetűnik, hogy a sztyeppéi népek a selymen, luxustárgyakon kívül nem vettek át többet a nagybirodalmaktól. A nomádok számára az akkulturáció valójában nem is volt lehetséges, hacsak nem a teljes feladással (vö. türk és ujjur arisztokrácia): a természeti körülmények miatt az életformán nem volt módjuk változtatni, az ékszereken, ruházati tartozékokon kívül nagyobb terjedelmű tárgyakat nem is lehetett volna mozgatni az életmódjuk mellett. Kivételt a Kazár és az Avar kaganátus jelent abban a tekintetben, hogy azok nem voltak nomád társadalmak s mindkettőben folyt földművelés.

Hogy Bizáncnak sem Kelet-Európa népeivel, sem az avarokkal nem alakult ki szorosabb kapcsolata, az felerészt rajta is múltott. Világbirodalomként működött, a birodalmi tudatában minden más rajta kívül *más* volt. Horizontján a Mediterráneum lebegett, azon túl

²⁷ Cs. Bálint: The Avars, Byzantium and Italy. A chorological study. *Varia Archaeologica Hungarica* 31, 2019 [in print]

²⁸ Az azonosítás: J. Werner: Neues zu Kuvrat und Malaja Pereščepina. *Germania* 70, 1992, 430-436. V. N. Zaleskaja olvasatát („batorxanoy patrikiy”) W. Seibt cáfolja, *ibidem* 430, 8. j.

²⁹ Bálint 1989, 95-96; A. Seménov: K rekonstrukcii sostava makučovskoj nachodki (iz istorii izučenija pamjatnikov pereščepinskogo kruga). *Sbornik Gosudarstvennogo Ermitaža* 51 (1986) 32-35; O. M. Prichodnjuk -- V. M. Chardaev: Ein Edelmetallfund des 6.-7. Jahrhunderts aus Kelecej, Ukraine. *Eurasia Antiqua* 7 (2001) 585-613; A. V. Komar: Pereščepinskij kompleks v kontekste osnovnyh problem istorii i kul'tury kočevnikov Vostočnoj Evropy VII – nač. VIII v. In: *Stepy Evropy v épochu srednevekov'ja* 5 (Doneck 2006) 9-85; O. V. Komar – V. M. Chardaev: Kolekcija Začepylivs'kogo („Novosanzars'kogo”) kompleksu 1928 r.: vtračene i zberežene. *Starožytosti Livoberežnogo Podniprovs'ja*. Kyjiv – Poltava 2011, 101-115.

nem kívánt terjeszkedni, a kívülről indított támadásokat csak hártani tartotta szükségesnek, a pogányoktól teljesen elhatárolódott, a határain túli keresztényekkel nem törődött, térítő tevékenységet nem folytatott. Bizánc kohézióját a császárság intézménye és az államvallás, valamint a birodalom és az azon kívüli világ dichotómiája biztosította. Kína kifelé a konfucianizmus, majd a taoizmus miatt rugalmasabb, a dinasztiáknak sokszor egymással harcoló és külső segítséget is gyakran igénybe vevő politika miatt nyitottabb volt és maga is szimbiózisban élt a barbárokkal. E három világ egymással való kapcsolatait és azoknak különböző módon alacsony fokának okát – Iránra is kiterjesztve – egy újabb pályázatban tervezem vizsgálni.

Irodalom

Cs. Bálint: Die Archäologie der Steppe. Wien – Köln 1989,

T. J. Barfield: The Perilous Frontier. Nomadic Empires and China. Oxford, 1989,

Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio. Ed. by Gy. Moravcsik – R. J. H. Jenkins. Dumbarton Oaks Texts 1, Washington D.C. 1967.

Ch.-L. Chen: Trading activities of the Turcic peoples in China. Central Asiatic Journal 25, 1981, 38-53.

N. Di Cosmo: The Relations between China and the Steppe. From the Xiongnu to the Türk Empire. In: *Empires* 35-53.

H. Ecsedy: Trade-and-war Relations between the Turks and China in the Second Half of the 6th Century. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 21, 1968, 131-180.

V. Hansen: The Synthesis of the Tang Dynasty: the Culmination of China's Contacts and Communication with Eurasia, 310-755. In: *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity. Roma, China, Iran, and the Steppe, ca. 250-750.* ed. by N. Di Cosmo – M. Maas. Cambridge University Press 2018, 108-122.

Ivanics M.: Hatalomgyakorlás a steppén. A Dzsingisz-náme nomád világa. Budapest 2017

Kaldellis, A.: Ethnography after Antiquity. Foreign Lands and Peoples in Byzantine Literature. 2013.

Liu, Mau-tsai: Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe). Wiesbaden 1958.

B. Szabó J.: A honfoglalóktól a huszárokig. Budapest 2010.

A „fejedelemhős” történeti tükröződése a manysi epikus hagyományban

Bakró-Nagy Marianne

1) Célkitűzés és problémafelvetés

A nyelvészeti megközelítésű és szövegelemzésre épülő elemzés elsődleges kérdése, hogy az Észak-Nyugat Szibériában őslakos manysik több ezer soros epikus hagyományainak két központi szereplője, a „fejedelem” és a „hős” életútjának, cselekedeteinek, karakterének, sorsának mik a jellemzői, s vajon a hősénekekben és egyéb műfajú szövegekben jól elkülönülnek-e egymástól vagy sem. A célkitűzést, azon túl, hogy ilyen elemzés még nem készült, az indokolja, hogy míg az eredeti manysi szövegekben e két szereplő viszonylag jól megkülönböztethető egymástól, a túlnyomórészt a 19. század végén és a 20. század elején terepmunka révén felgyűjtött szövegek különféle nyelvű fordításai gyakran nem tesznek különbséget közöttük. Felvetődik a kérdés, vajon a különbségtétel elmaradása véletlenszerű-e vagy valamilyen más, esetleg nem nyelvészeti, nyelvi okra vezethető vissza. A kiinduló hipotézis szerint az elemzések és a rájuk épülő leírás egyrészt hozzásegíthet a manysi „hős” fogalmának tisztázásához, másrészt lehetőséget adhat arra, hogy rávilágítson a viszonyra, ami a nem manysi kultúrából érkező és nem manysi anyanyelvű gyűjtők, fordítók, közlétevők és egy általuk mégoly jól megismert kultúra epikus szövegeiben a kulturális emlékezettől megőrzött szereplők között tettenérhető.

A manysi nép története, kultúrája szorosan összefonódik legközelebbi nyelvi rokonaik, a hantik történetével, ezért az epikus hagyományok között is igen jelentékenyek a hasonlóságok, azonosságok. A hanti epikus hős, fejedelem nem egy leírásnak volt tárgya,³¹ a manysi tekintetében a jelen kutatással megegyező szempontú elemzés azonban még nem született. E beszámoló a kutatás legfőbb kérdéseiről és a feldolgozás módjáról, annak módszereiről és eredményeiről ad számot. Végző foglalat a címben jelzett tanulmány.

2) A „fejedelem” és a „hős” mint történelmi és hitvilágbéli szereplő

Az egykorú történeti, adminisztratív feljegyzések és leírások azt sugallják, hogy az epikus szövegek „fejedelem”, ill. „hős” szereplői nem csupán a képzelet szülöttei.³² Az eredeti manysi társadalomszerkezet vélhetően a frátria volt, azaz az obi-ugorok két exogám frátriára, a *por*-ra és a *moš*-ra oszlottak. Ez kapcsolódott a manysiknál is a társadalom hagyományos alapegységéhez, a patrilokális családhoz; társadalmi berendezkedésüket a nemzetségi szerkezetre épülő prefeudális állapot jellemezte, amely azonban soha nem érhetette el a korai államalakulatok szintjét. Ennek oka igazolhatóan a 15. és 16. századra kiteljesedett orosz befolyás, illetőleg területfoglalás, továbbá az a tény, hogy a Szibériai Tatar Kánság és a Moszkvai Nagyfejedelemség egymással ütköző területi és adózási érdekszférájában éltek³³. Az orosz gyarmatosítás következtében a vérségi leszámazás megszűnt és átadta helyét a

³¹ S. K. Patkanov: Der Typ des ostjakischen Helden in den ostjakischen Bylinen und Heldensagen/Tip „ostjackago bogatyryja” po ostjackim „bylinam” i geroičeskim „skazanijam”. München, 1975; A. Hatto: The World of the Khanty Epic Hero-Princes. Cambridge 2017.

³² I. N. Gemuev – A. M. Sagaljev: Religija naroda manši. Kul'tovye mesta XIX – načalo XX v. Novosibirsk 1986.

³³ R. K. Bardina: Ėtnosocial'naja istorija obskich i nižnesos'vinskich manši v konce XVIII – načale XXI vv. Tomsk 2007 [Mscr.]; J. Forsyth: A history of the peoples of Siberia: Russia's North Asian colony 1581–1990. Cambridge 1994; J. Martin: *Treasure of the Land of Darkness. The fur trade and its significance for medieval Russia*. Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney 1986; I. V. Naumov: The History of Siberia. Ed. by D. N. Collins. London – New York. 2006.

területi szerveződésnek. A régészeti leletek tanúságai mellett írásos történeti forrásokként orosz krónikák állnak rendelkezésre, kultúrantropológiai szempontból pedig a folklórhagyomány, azon belül is az archaikus verses epika egyik műfaja, a hősének. A társadalmi szerkezet jórészt ezekből ismerhető meg. A társadalmi hierarchia csúcán az „öregek” álltak, továbbá a fejedelem, azaz a katonai vezető, aki egyúttal a közösségért is felelős volt. Az utóbbit az orosz adminisztráció *knyaznak*, ’herceg’-nek nevezte, az alájuk tartozó törzsi területet *knyazsesztvanak* nyilvánvalóan saját adminisztratív nomenklaturájuk szerint. Az epikus szövegek, s azokon belül kiemelten a hősénekek tehát a történelmi és kulturális emlékezet hordozói is akkor, amikor a „fejedelmek” (törzsfők vagy nemzetségfők) életútját, annak egyes szakaszait, viszontagságaikat és harcaikat beszélik el. Ebből következik a sorsuknak szentelt szövegek elnevezése is: *hősének*, *vitézi ének*, *harci ének*. A manysi hagyományokban és hitvilágban azonban a „fejedelmek”, illetve „hősök” bálványistenségekként, bálványszellemekként is megjelennek; jelentkezésük a 13.–14. századig vezethető vissza. A „fejedelmek”, „hősök” (is) azoknak a földrajzi területeknek védő, óvó istenségeiké váltak, amelyek valaha fennhatóságuk alá tartoztak, következésképp mitológiai szövegekben is szerepelnek, s máig élő kultuszok központi figurái. Ősi voltukat éppen azok a kultikus attribútumok igazolják, amelyek valahai sztyeppe-i lovaskultúrájukhoz köthetők. Ezek az alakok elválasztandók azoktól a „hősöktől”, akik eleve (pozitív vagy negatív) mitológiai lényekként jelentkeznek a manysi hitvilágban, azaz ugyanúgy betölthetnek óvó funkciót, s mutathatják az említett lovaskultúra jellemzőit, mint az előbbieket.

3) A hősének mint a kulturális emlékezet hordozója

A vonatkozó szakirodalom és a szövegek elemzése nyomán a tanulmány e pontja elhelyezi a hőséneket a manysi epikai zsánerek között és leírja a hősénekekben foglalt régészeti és történeti háttérét az orosz gyarmatosítás előtt és után³⁴. Ezzel rámutat arra, hogy azok a már a korai gyűjtéknél megfogalmazódott megállapítások, melyek szerint a hősénekek valahai történeti eseményeket beszélnek el, helytállóak, azaz a közösség történeti múltjának elbeszélésével a hősénekek a kulturális emlékezet hordozói.

4) Szövegek, műfaji besorolások, megnevezések

A manysik epikus szövegeit túlnyomórészt a 19. század legvégén és a 20. század elején főként magyar és finn kutatók jegyezték le, s elsősorban magyar és német nyelvű fordítások alapján ismerte meg a tudomány. Következésképp a szövegek szereplői, terminusai is e két nyelven váltak ismertekké a magyar vagy német nyelvű folklór-, történet- vagy irodalomtudományban. Egyéb nyelvek számára is e két nyelv szolgáltatta a kiindulópontot a megnevezésekhez. Így lett a ’fejedelem’ vagy a ’Fürst’ ekvivalense például a ’prince’, vagy a ’hős’ és ’Held’ ekvivalense a ’heroe’.

A manysi szövegekben előforduló ’fejedelem’ és ’hős’ jelentésű lexémák a következők: *ōl̄ap*, *kāp̄ar*, *pō□atur* ’hős’, *ōt̄ar* ’fejedelem; hős’.

A nyelvész és folklór kutatók, gyűjtők meghatározták azokat a műfajokat, amelyekben fejedelmek és hősök a (fő)szereplők. A hősénekek a fejedelmek életútját beszélik el felnövekedésüktől harcba indulásukig, illetve hazatértükig vagy halálukig, tetteik háborúskodások, harcok, hadakozások sorozata, amelyben a fejedelmek vagy társaikkal, vagy

³⁴ S. V. Bahrušin: Ostjackie i vogul’skie knjazhestva v XVI–XVII vv. In: S. V. Bahrushin: Nauchnye Trudy 3. Moskva 1985, 49–85; V. I. Bajdina: Kondinskij kraj XVI – načala XX v. v dokumentach, opisanijach, zapiskach putešestvennikov, vospominanijach. Ekaterinburg 2006.

egymagukban, olykor mitológiai lények vagy erők segítségével vagy azok ellenében mindvégig harcosokként jelennek meg. A „hősének; Heldenlied” elnevezés tehát a harcra utal és nem is tartalmazza a „hős” szót (*tērnəŋ-ēri* ’fegyverek éneke’, *ōnt-ēri* ’hadi ének’). Az eposzoktól elbeszélte időt „hősi időnek” („Heldenzeit”) nevezik, de szó szerint ekkor is háborús időkről van szó (*χōntləna jist* ’hadakozás/háború ideje’). Fejedelmek és más hősök szerepelnek a sorsénekekben és mesékben is. Noha ezek a szövegek nem csak bálványistenségekbe vált fejedelmek életútját modják el, elnevezésük utal a főszereplő hősrre: *ōlap-ēri*, *pōatur-ēri* ’hősének’ (azaz az előbbi műfajjal szemben a „hős” szerepel már az elnevezésben is). Tekintettel arra, hogy többnyire rabló-, nőszerző vagy bosszú hadjáratokat vezetnek a főszereplők, *ōnt-ēri* ’hadi ének’ is lehet a szöveg megnevezése. A tettek, körülmények sokszor megegyeznek a hősénekekben foglaltakkal.

A „fejedelem” megnevezése mindig *ōtar*, mely szerepel istenségek elnevezéseiben is, mint például az alvilág urának *kul’ōtar*-nek az esetében. A fejedelem nem egyéni névvel említődik, hanem többnyire annak a (folyóról elnevezett) vidéknek vagy más városnak, falunak a megnevezésével, ahonnan elszármazott, ahol hajdan uralkodott, ill. amelynek óvó szellemévé vált, pl. Konda vidéki fejedelemhős, Lar [’öböl’] városi fejedelemhős. A szövegek valamelyik ’hős’ jelentésű szóval, többnyire az *ōlap*-pel utalnak a fejedelem hős voltára. Az *ōlap*, *kāpər*, *pōatur* ’hős’ a mesékben és sorsénekekben jelöli a különféle (nem fejedelmi) hősoket.

Főként a fejedelmekről, bálványistenségekről szóló szövegekből megismerhetők a hősoek, fejedelmek külseje, öltözetük, fegyverei is, hiszen páncélba öltözött vitézekként jelennek meg³⁵. Tehát mind az elbeszélte események, cselekedeteik, mind a viseletek alapján tudható, hogy a fejedelmeként és/vagy hősként megjelölt szereplők harcosok, a „fejedelemek” pedig harcos törzs- vagy nemzetségfők, leginkább hadvezérek³⁶.

A szövegelemzés és a magyar, német, orosz vagy finn nyelvű fordítások világossá tették, ill. megerősítették, hogy az egykorú orosz nyelvű adminisztratív és történeti feljegyzések hatására hogyan alakult ki a huszadik század elejére az a tudományos hagyomány, amelyik más (orosz, német, magyar stb.) kultúrák terminológiáját alkalmazta a manysira. A már említett orosz *knyaz* a törzs- vagy nemzetségfő, de minden esetre a közösség élén álló úr megjelölésére, a *knyazsna* ennek női megfelelőjére, s a *knyazsesztvo* a tőlük uralt közigazgatási egységre lehetett az irányadó, mint ahogyan a *bogatir* a hős, a *bylina* pedig az epikus ének tekintetében. (Patkanov idézett, a hanti hősookról szóló munkájának címe is jól mutatja ezt, vö. 1. j.) Mindenek előtt tehát az orosz nyelv tekinthető a közvetítőnek a manysi és a további, nem-oroszországi európai nyelvek között, amely révén a manysi fejedelmek és hősoek bevonultak a nemzetközi tudományosságba. A korai szöveggyűjtések módszere erre további bizonyítékkal szolgál. A terepmunkások, akik mindenek előtt a régi, archaikus szövegekre, nyelvi változatra voltak kíváncsiak, igyekeztek megtalálni a megbízható anyanyelvi kompetenciával rendelkező közlöket, azokat, akik jól ismerték a szövegeket, s el is tudták mondani azokat. (Egyik-másik, már akkor veszélyeztetett nyelvjárás esetében ez nem is volt könnyű.) Ezek a közlöok azonban egy sor esetben vagy egyáltalán nem beszéltek oroszul vagy csak igen gyengén, azaz a nem éppen egyszerű énekeket nem tudták lefordítani

³⁵ A. P. Žikov – S. F. Kokšarov, S. F. – L. M. Terechova – N. V. Fedorova: Ugorское наследие/Ugrian Heritage. Ekaterinburg 1994.

³⁶ Patkanov a hantik esetében a „fejedelemről” a katonai réteg/osztály összefüggésében beszél.

vagy magyarázatokkal ellátni a manysiul pedig jól tudó gyűjtők számára. Ezért Munkácsinak és Kannistonak is manysi–oroszl kétnyelvű konzulensekhez kellett fordulnia, akik nem csupán a szövegek értelmezésében, grammatikai részletek tisztázásában voltak segítségükre, hanem annak a mitológiai stb. háttérnek az elmagyarázásában is, amelyekről a szövegek szólnak. A dialógus a gyűjtő és a konzulens között tehát oroszul (is) folyt. Ez a módszer jól igazolható egyrészt mindazokkal a meta adatokkal, amelyek nemcsak a közlők nevét őrzik, hanem a konzultánsokét is, másrészt meg magukhoz a szövegekhez fűzött tárgyi és nyelvi magyarázatokkal, amelyekben egy sor esetben a konzultáns (is) idézik. Mindebből jól érthető tehát, hogy a „fejedelemlről” szóló ’hadi énekek’ hogyan kaphatták (olykor az orosz *bylinán* keresztül) a németben a *Heldenlied* megjelölést, s ezzel miként vetítődött a manysi epikus énekek e csoportjára egy olyan aspektus, amely nyilvánvalóan idegen tőle, hiszen egy egészen más kultúrkört idéz.

5) A manysi „hős” tipológiai jellemzése

Mint ahogyan az orosz *knyáz*, úgy a német *Fürst*, az angol *prince* vagy a magyar *fejedeleml* is másféle társadalmi szerkezet hierarchiájában elfoglalt helyet jelöl, mint a manysi *ōtar*. Hasonlóképpen azok a manysi szereplők, akik „hősökként” jelennek meg az epikus szövegekben, egy sor jellemzőjükben csak részben vagy egyáltalán nem feleltethetők meg annak a hős-fogalomnak, amelyet a *Held* vagy a *heroe* jelent. Ezért szükséges elhelyezni őket egyrészt egy általános hős-tipológiában, másrészt legalábbis nagy vonalakban meghatározni hasonlóságukat a térség egyéb kultúráinak hős-fogalmához viszonyítva.

A tipizálás egyrészt főként az európai hős típusára kidolgozott általános paramétereket³⁷, másrészt mongol, török és jakut jellegzetességeket³⁸ vesz alapul, s igyekszik felmutatni a leglényegesebb ismertetőjegyeket. Így például azt, hogy a „fejedelemlhős” a hősénekek legmagasabb társadalmi státuszát képviseli; mindig annak a társadalmi formációnak a vezetője, amelyben él, függetlenül annak nagyságától, s mindig egy meghatározott földrajzi terület tartozik hozzá; származása végső soron isteni; jelentős fizikai adottságokkal, nagy fizikai erővel rendelkezik és kiváló harcos; születése után, elérve a fiatal férfikort, megörökli apjának fegyvereit; életének túlnyomó része a különféle célú harcokhoz, háboruszkodáshoz és vándorláshoz kötődik. Ugyanakkor a manysi „fejedelemlhős”-nek vannak eltérő ismertetőjegyei, például kérdéses, vajon mindig védelmezője-e közösségének, mindig bátor-e? Tulajdonságai felmutatják az epikus irodalom hőseinek egy másik jellegzetes tulajdonságát, a *trickster*éit³⁹, s ez a nem fejedelmi származású és rangú „hősök” esetében még kifejezettebb, amennyiben egy sor tetteiben a „hős” amorális.

6) Következtetések

- a) a manysi epikus szövegekben szereplő „fejedeleml” megnevezése az egykorú orosz történelmi források társadalmi szerkezetre vonatkozó megnevezési rendszerén alapul,
- b) a „hős”, valamint a róla és a „fejedeleml”-ről szóló epikus szövegek megnevezéseire –

³⁷E. M. Meletinskij: Proischozdenie geroičeskogo épasa. Moskva 1963; D. A. Miller: The Epic Hero. Baltimore 2000.

³⁸L. D. Nesterova: Žanrovye osobennosti jakutskogo geroičeskogo épasa olonxo. Alma-Ata 1985; V. V. Trepavlov: Geroičeskij épas tjurkskich i mongol’skich narodov kak istočnik. In: N. Ts. Bitkeev (red.) Dzhangar i problemy epičeskogo tvorčestva. Elišta 1990. 125–126; *idem*: The Social Status of the Yakut Epic Hero. Asian Folklore Studies 54, 1995, 35–48.

³⁹H. Scheub: Trickster and Hero. Two Characters in the Oral and Written Traditions of the World. Wisconsin 2012.

módszertani okokból – ugyancsak az orosz epikus hagyomány, illetve a korai nem orosz gyűjtők saját kulturális hagyományai hatottak,

- c) a manysi epikus „hős” elegyíti az epikus hős és a *trickster* tulajdonságait. Hogy ez utóbbiak vannak-e benne túlsúlyban, általában az dönti el, hogy a hős „fejedelem”-e vagy sem.

A „fejedelem”, „fejedelmhős” megnevezés nemcsak a manysikat, hanem mindazokat a komi és az orosz szereplőket is illette, akik a manysik ellenségeinek vezérei, s akik ellen a "fejedelemnek" hadakoznia kell. *Megállapítható, hogy a hősénekekben leírt, oroszokkal szembeni győzelmek nem az epikus hősénekek megszépítő leírásai, hanem történelmi események távoli emlékei, reális történelmi és kulturális érintkezéseket tükröznek.*

Források

Munkácsi Bernát: Vogul népköltési gyűjtemény. Budapest.

1. kötet, 1. rész (1892): Regék és énekek a világ teremtéséről
1. kötet, 2. rész (1902): Regék és énekek a világ teremtéséről
2. kötet, 1. rész (1892): Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi
2. kötet, 2. rész (1910): Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi
3. kötet, 1. rész (1893): Medveénekek
3. kötet, 2. rész (1952): Az obi-ugor medvetisztelet [sajtó alá rendezte Kálmán Béla]
4. kötet, 1. rész (1896): Életképek
4. kötet, 2. rész (1962): Fejezetek az obi-ugor népköltészetből [sajtó alá rendezte Kálmán Béla]

A. *Kannisto*: Wogulische Volksdichtung [sajtó alá rendezte Matti Liimola]. Suomalais-Ugrilainen Seura: Helsinki.

1. kötet: Texte mythischen Inhalts. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 101, 1951.
2. kötet: Kriegs- und Heldensagen. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 109, 1955.
3. kötet: Märchen. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 111, 1956.
4. kötet : Bärenlieder. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 114, 1958.
5. kötet: Aufführungen beim Bärenfest. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 116, 1959.
6. kötet: Schicksalslieder, Klagerieder, Kinderreime, Rätsel, Verschiedenes. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 134, 1963.

Hagyomány és innováció a nomád lovaglási technikákban és felszerelésben

Csiky Gergely

A sztyeppei nomádok a késő antik és kora középkori írott forrásokban leggyakrabban lovasíjászként, lovas harcosokként tűnnek fel. A leggyakrabban alkalmazott irodalmi toposz így két fő elemet tartalmaz: az egyik a fegyverzetre (elsősorban távolharc, íjászfelszerelés), míg a másik a lovaglásra vonatkozik. Az adott projektben vállalt feladatomban az 5-7. századi eurázsiai lovaskultúra és lovaglás technikájának vizsgálata volt. E témán belül külön hangsúlyt kapott annak felderítése, hogy milyen kapcsolatok voltak az eurázsiai

sztyeppe nomád lakosságának és ezt a területet délről határoló letelepült civilizációk (Kína, Irán és Bizánc) lovaglási stílusa, felszerelése és lovassága között?

A téma kutatása mind az orosz, mind az angolszász nyelvű szakirodalomban nagy múltra tekint vissza, ezért célszerű volt egy bibliográfiai adatbázis összeállítása a témában, amit egy elektronikus könyvtár létrehozása követett. Az adatgyűjtés legfőbb tanulsága az, hogy az egyes résztémákról rendelkezésre álló tanulmányok és könyvfejezetek nagy száma ellenére az összefoglaló művek száma elenyésző. Bár F. Hančar őskori és ókori lovakról és lótartról szóló monumentális könyve⁴⁰ minden addig elérhető információt magában foglalt a bronzkori, vaskori és ókori lovaglásról, az különösebb hatás nélkül maradt. Sinor D. tanulmánya⁴¹ és S. P. Nesterov monográfiája⁴² alapvetőnek mondható a nomád lótartról kutatásában, míg hazai vonatkozásban mindössze Kun P. mongóliai kazah lótartról leíró néprajzi monográfiája⁴³ áll rendelkezésre a témában. Jóval szélesebb körű a ló háziasítására és a lovaglás kezdeteire vonatkozó szakirodalom,⁴⁴ valamint a lovaglást és lovas hadviselést egész világtörténelmet átívelően, és szükségképpen felületesen tárgyaló angol nyelvű monográfiák.⁴⁵ Ezzel szemben a szűkebb témáról, a lószerszám változásairól, annak fejlődéséről, az innovációk terjedéséről csak részfeldolgozások állnak rendelkezésre.

A sztyeppei nomádokra alkalmazott toposzok használata egyidős az írott történelemmel, de annak tartalma és formái folyamatosan változtak. A lovakkal egybenőtt testű kentauokról szóló mítoszok valószínűleg inkább Thesszália lótenyésztő lakosságát írták le, de már Hérodotosz is kiemelte IV. könyvének Szkítia leírásában, hogy a szkíták kiváló lovasok és lovas íjászok.⁴⁶ Az antik földrajzi irodalomban ugyanakkor nem elsősorban a lovasíjász motívum terjedt el a nomádok leírására, sokkal elterjedtebb lett a „tejivók” és „lótejivók” toposza, amivel valószínűleg a kumiszfogyasztására utaltak. A klasszikus antikvitás historiográfiájában a lovas íjász képe a rómaiak egy legsúlyosabb vereségeként leírt Carrhae-i csata sokkja után a közel-keleti pártusok révén terjedt el szélesebb körökben.⁴⁷ A lovas nomádok toposzának legteljesebb kifejtése Ammianus Marcellinus hun leírásához köthető. Az elsősorban Közel-Keleten aktív katonai szolgálatot teljesítő késő római szerző ugyan valószínűleg sohasem találkozhatott hunokkal, ezért a részletes leírást a 4. század végén elérhető legszélesebb körből merítette: munkájához felhasználta minden korábbi leírást és azokat egyesítette. Ammianus Marcellinus leírása később a legtöbbet idézett sztereotípiává vált, a kora középkori latin nyelvű krónikák zöme az ő írásához nyúlt vissza.⁴⁸ Ezzel párhuzamosan a kínai historiográfiában Sima Qian „Shiji” (A történetíró feljegyzései) című munkája vált etalonná, amelyben a nomádok lóban való gazdagságát és ösztönösen jó lovaglási képességeiket hangsúlyozta.⁴⁹ Kína és Európa között ugyanakkor a legnagyobb különbséget a lókereskedelem jelenti, míg Kína előszeretettel importált lovakat a nomádoktól a Han kortól a modern korig, előbb selyem, majd tea fejében, addig Európában ez a fajta kereskedelem hiányzott.⁵⁰

⁴⁰ Hančar 1955.

⁴¹ Sinor 1972.

⁴² Nesterov 1990.

⁴³ Kun 2005.

⁴⁴ Brown – Anthony 1998; Anthony – Brown 2000; Anthony – Brown 2015; Taylor – Bayarsaikhan – Tuvshinjargal 2015.

⁴⁵ Drews 2004; Kelekna 2009.

⁴⁶ Herodotus IV. 46 (transl. by Godley 1921, 247.)

⁴⁷ Nikinorov 1995; Olbrycht 2001; Olbrycht 2003; Overtoom 2017, 95-122.

⁴⁸ Ammianus Marcellinus XXXI. II. 6. (transl. by Yonge 1911, 579); Richter 1974; Drijvers – Hunt 1999.

⁴⁹ Di Cosmo 2010, 311.

⁵⁰ Rossabi 1970; Sinor 1972; Beckwith 1991.

A fent röviden ismertetett toposzok nagy része a sztyepei nomádok lóban gazdagságát, a lovak sokaságát emelik ki, a nomád gazdaságot és hadsereget általában úgy írják le, mint ami kimeríthetetlen lótaralékokkal rendelkezik. Ez a kép valójában még a legszélsőségesebb esetekben sem fedte a valóságot. Igaz ugyan, hogy egy alapvetően legeltető állattenyésztésen alapuló nomád gazdaság jóval költséghatékonyabban tudott nagyobb számú lovat termelni, és ezért a lovas hadseregek fenntartása könnyebben kivitelezhető volt, mint az ókori és középkori Európában⁵¹ vagy Kínában,⁵² de még Mongólia hatalmas kiterjedésű sztyepei sem tudtak elegendő lovat termelni ahhoz, hogy egy nomád sereg kizárólag lovasokból álljon. A gyalogság fegyvernemként létezett a hunok, türkök, ujgurok, de még a középkori mongolok hadseregeiben is.⁵³ Valószínű, hogy a Kárpát-medence jóval szűkebb keretei és kisebb legelői a rendelkezésre álló lovak és lovasok számát egyaránt korlátozták csakúgy, mint a nomád életforma kivitelezhetőségét.

A késő antik historiográfia alapvetően tekintélyelvű világában kevés olyan mű ismert, amely csak kevéssé használt antik előképeket, és amely nem korábbi auktorok szemelvényeinek összeszerkesztéséből jött létre, nem utolsósorban azért, mert az eredetiség nem tartozott az irodalmi kánon legfontosabb erényei közé. Ezért egyedülálló a maga műfajában a Maurikios bizánci császár nevéhez kapcsolt katonai kézikönyv (Stratégikon).⁵⁴ Legtöbb leírása rövid és tényszerű, gyakran tartalmaz felsorolásokat, latin és germán nyelvű vezényszavakat, amelyek arra utalnak, hogy megalkotásában nem elsősorban az irodalmi igényesség játszott fő szerepet. Szerepe annál is inkább kiemelkedő, mivel benne található a kengyel első európai említése, és a bizánci lovasság felszerelésének leírásakor viszonylag sokat hivatkozik az avarok fegyverzetére és lószerszámára.

Maurikios leírása nagy karriert futott be a magyar historiográfiában, a bizánci lovasság leírását legtöbbször eredeti szövegkörnyezetéből kiragadva az avar lovasság leírásaként azonosították. Valójában a mű keletkezéstörténete és szerkezete a fent leírtaknál jóval bonyolultabb. Több időrendi réteg mutatható ki benne, az újabb kutatások antik toposzok nyomait is felfedezték a szövegben,⁵⁵ a kengyel leírása nem kötődik az avarok leírásához, sőt valójában az avar hatásokként leírtak egytől-egyig kiegészítő és szerves anyagból készült elemek, amik kevés nyomot hagynak a régészeti leletanyagban. Újabb nyelvészeti kutatás szerint a szövegben a „kengyel” jelentésben használt „scala” szó egy balkáni latin alak, amely már az avar hódításnál (568) korábbi szövegkörnyezetben is feltűnt.⁵⁶

Az írott források töredékes, toposzokkal terhelt és többretegű leírásai mellett a régészeti leletek értelmezése sem problémamentes. A lószerszám egy összetett, több elemből álló egység, amelynek nagyobb része szerves anyagokból (bőr, kötél és fa) készült, és amely legtöbb esetben a föld alá kerülve elbomlik, így legtöbb esetben csak az eredeti egység kis töredékét képező fém alkatrészek (zabla, kengyel és a bőrszíjakat valamint a nyeregkápát díszítő veretek) maradnak fenn. A régészetiileg feltárt lószerszám-elemek többsége ugyanakkor a sztyepei és a Kárpát-medence temetkezéseiből (kisebb részben halotti áldozataiból) származik, a telepleletek száma elenyésző. Ez a deponálási torzítás már önmagában is magyarázza a szomszédos nagy civilizációkból (Bizánc, Irán és Kína)

---

⁵¹ Bachrach 1993.

⁵² Wan 2013.

⁵³ Sinor 1972.

⁵⁴ Maurikios, *Stratégikon* (ford. Dennis 1984.)

⁵⁵ Rance 2017.

⁵⁶ Kraft 2012; Šuvalov 2014.

rendelkezésre álló leletek igen kis számát, és egyben jelentősen korlátozza az összehasonlítási lehetőségeket.

A kutatási nehézségeket tovább fokozza, hogy legtöbb esetben a bőrszíjakat díszítő veretek formai tipológiáját vizsgálták, míg a lószerszám funkcionális elemei (zabla, nyereg és kengyel) kevesebb figyelmet kaptak. A lószerszámnak a lovaglás során három fő igénynek kell megfelelnie: a) a ló mozgásának kontrollja, a lovas b) stabilitásának és c) kényelmének biztosítása. A lószerszám fejlődése során e három funkció betöltése és azok hatékonyságának fejlesztése volt az elsődleges.

A ló mozgását elsősorban a fejhám elemeivel, azon belül a kötőfék vagy a zabla segítségével kontrollálták. A kéttagú csikózabla formája viszonylag hamar, már a kora vaskori preszkíta korban az első fém (ez esetben: bronz) zablák elterjedésével kialakult, és ezt követően viszonylag kevés változáson ment át.⁵⁷ Az 5-7. századi Bizánc és a sztyeppe vonatkozásában talán a legfontosabb különbség, hogy míg a Keletrómai Birodalomban a feszítőzabla továbbra is használatban maradt, sőt azt a dunai bolgárok is átvették a Balkánon, addig ez a római innováció sem a sztyeppén, sem a Kárpát-medencében nem honosodott meg. Bizonyos hun kori típusok, mint az L-alakú vas oldalpálcás zablák egészen a 7. századig továbbéltek Kelet-Európában és a Kárpát-medencében, de az avar korral egy újfajta belső-ázsiai eredetű csikózabla terjedt el, amely mindkét végén merev, a ló pofájára merőlegesen álló karikájú kéttagú szájjavassal és gyakran agancsból faragott oldalpálcával jellemezhető.⁵⁸ A 7. század közepére ez a zabla kiment a divatból, és helyét nagykarikás csikózabla, és S-alakú vagy egyenes vas oldalpálcás zabla vette át, amely egészen a 9. századig használatban maradt.

A lovaglás során a stabilitást és a kényelmet elsősorban a nyereg nyújtja a lovasnak. A lovaglás történelme folyamán a nyereg szerkezete is jelentős változásokon ment át. A vaskorban még elsősorban a párnanyergek voltak elterjedtek, amelyek ugyan minimális kényelmet nyújtottak, de magasabb és erősebb nyeregek hűján a stabilitás a combok erejétől függött. A késő római korban a merev kápa és a nyeregszarvak megjelenésével már kellően stabil nyergeket voltak képesek előállítani. A szarvas nyergek megfelelő stabilitást biztosítottak a nyeregben, amely lehetővé tette a nehézlovas harcmodort és a lovasíjászatot is.⁵⁹ A 4-5. századtól kezdve a félkör alakú fa nyeregek általános elterjedtek nemcsak az eurázsiai sztyeppevidéken, de Iránban és a kora meroving Közép-Európában is.⁶⁰ Számottevő különbségekről ez időpont után nem tudunk a nyergek fejlődésében, bár hangsúlyozandó, hogy a rendelkezésünkre álló fennmaradt nyergek többsége Belső-Ázsiából származik.

Az általunk tárgyalt időszakban a kengyelek megjelenése jelentette a legfontosabb változást, amelynek európai elterjedését toposz-szerűen az avarok megjelenésével kapcsolt össze a kutatás. A kengyelek több szempontból is segítették a lovaglást, egyrészt egyfajta lépcsőként nélkülözhetetlen segítséget jelentettek a fel- és leszállásnál, a lovaglás során a kengyel stabil támaszt nyújt a lábfejnek, amelyben akár fel is lehet állni, végül oldalsó rúgások esetén a kengyel akár sarkantyúként is használható a ló ösztönzésére. Marcus Junkelmann kísérletei a kengyel nélküli lovaglásról,⁶¹ és a korszerű biomechanikai

⁵⁷ Terenozhkin 1976, 147-160; Werner 1988; Erlj 1993, Makhortykh 2008, 171-173; Besetayev – Kariyev 2016, 72-78; Goodrich 1984: 279-290; Di Cosmo 2002, 64-65; Wan 2013.

⁵⁸ Gavrituhin – Oblomskij 1996; Stark 2008.

⁵⁹ Connoly – van Driel-Murrey 1991, 33-50; Gawronski 2004, 31-40.

⁶⁰ Bóna 1991; Quast 1993; Nawroth 2001.

⁶¹ Junkelmann 1992.

kísérletek⁶² új megvilágításba helyezik a kengyel használhatóságát, és ugyanakkor hangsúlyozzák azt is, hogy bár a kengyel sok, lóháton végzett tevékenységhez nagy segítség, de nem elengedhetetlen kellék.

A kengyel egy fa-fém kompozit tárgyként a 4. század elején Kína északkeleti határvidékén kezdte pályafutását, korai változatai rendkívül hosszú fülükkel és kör alakú formájukkal jellemezhetők. A legkorábbi kengyelek az északi nomád Xianbei törzsszövetség településterületén talált „barbár” sírokban kerültek elő, de néhány évtizeddel később Kína belső területein őshonos kínai dinasztia sírjaiban is megtalálhatók e tárgyak és ábrázolásuk is.⁶³ A legkorábbi kengyeleket egyesével és párosával egyaránt használták. Ha csak a nyereg bal oldalán helyeztek el kengyelt, azt kizárólag a felszállásra használták, de ezekkel párhuzamosan már páros kengyelek is előfordulnak, ez utóbbiak fokozatosan kiszorították a fellépőként használt egyedi kengyeleket. A kompozit anyagú és korai formájú kengyelek Kínával párhuzamosan Koreában és Japánban is elterjedtek,⁶⁴ de kizárólag vasból készült kengyelek a 6. század előtt nem voltak jellemzőek e területeken sem.

Belső-Ázsiában ugyanakkor nincs nyoma a kengyelek használatának az 5. század előtt, aminek egyik oka az ún. Xianbei és Rouran korszakok (Kr. u. 2-6. század) hiányos kutatása és a rendelkezésre álló források igen kis száma. Az első biztosan datálható belső-ázsiai kengyelek a korai türk kultúra Kyzyl-Tash-fázisából származnak az 5. század második feléből és a 6. század első feléből. Az e korszakra datálható belső-ázsiai kengyeleknek két formája ismert: a keskeny talpalójú hurkos fülű vaskengyel és a lapos, hosszú téglalap alakú fülű, T-alakú keskeny talpalójú vaskengyel. Ez utóbbi típusba tartozó kengyelek elsősorban Belső-Ázsiából származnak, de eljutottak a Volga-vidékre is.⁶⁵

A párban használt vaskengyel igazán széles körben a 6. század második felében terjedt el Kínában, Belső- és Közép-Ázsiában és a Kárpát-medencében is. Formájuk a 7. század első feléig változatlanul két típusra oszlik: a kör alakú hurkos fülű kengyelekre és a téglalap alakú fülű kör alakú (más néven hosszúfülű) kengyelekre. E kengyeltípusok nem csak a fent felsorolt eurázsiai területeken, de Közép- és Nyugat-Európában is nagy tömegben megtalálhatóak voltak.⁶⁶ A magyar kutatásban Kovrig I. munkássága⁶⁷ óta a hosszúfülű kengyeleket tekintették a legkorábbi ilyen tárgyaknak, amelyeket még az avarok első generációja hozott volna magával belső-ázsiai őshazájából. Az újabb adatok alapján ilyen különbségtétel nem tehető a hosszú- és hurkos fülű kengyelek között, sőt az utóbbiak Ázsiában korábban jelentek meg.

A német kutatásban felmerült annak a lehetősége is, hogy a kengyelek nem az avarok, hanem Bizánc közvetítésével terjedtek el Európában, sőt a hosszúfülű kengyeleket több kutató bizánci eredetűnek tekintette.⁶⁸ Ez a felfogás ma már nem tartható, amint arra több kritika is rávilágított,⁶⁹ ugyanakkor új adataink vannak a korabeli bizánci kengyelek formájáról és készítés-technikájáról.⁷⁰ Mindezek alapján e tárgyak semmiben nem köthetők a sztyeppéről

⁶² de Cocq 2012; Laumer 2016.

⁶³ Dien 1986; Vainštein 1991; Komissarov 2006; Komissarov – Hudjakov 2007; Müller 2009.

⁶⁴ Ito 1971; Barnes 2013; Farris 1996; Sasaki 2017.

⁶⁵ Gorbunov – Tishkin 2002; Tiškin – Seregin 2011; Seregin 2013, 194-198; Azbelev 2008.

⁶⁶ Nawroth 2001.

⁶⁷ Kovrig 1955a, Kovrig 1955b.

⁶⁸ von Freeden 1991; Nawroth 2001;

⁶⁹ Schulze-Dörrlamm 2006; Curta 2008.

⁷⁰ Bugarski 2007; Ivanišević – Bugarski 2012.

már korábban ismert típusokhoz, és valószínűsíthető, hogy a kengyel nem az avaroktól, hanem egy más, ma még nem ismert útvonalon jutott el a Bizánci Birodalomba.

Megjegyzés [CG1]: beírtam

Források

Ammianus Marcellinus: The Roman History of Ammianus Marcellinus during the Reigns of the Emperors Constantius, Julian, Jovianus, Valentinian, and Valens Translated by C. D. Yonge, M. A. London 1911.

Herodotus: Herodotus with an English Translation by A. D. Godley in Four Volumes. II. Books III and IV. London 1921.

Maurikios, Strategikon: Maurice's Strategikon. Handbook of Byzantine Military Strategy. Transl. by George T. Dennis. Philadelphia 1984.

Irodalom

Anthony – Brown 2000: D. Anthony – D. Brown, Eneolithic horse exploitation in the Eurasian steppes: Diet, ritual and riding. Antiquity 74, 2000, 75-86.

Anthony – Brown 2015: D. Anthony – D. Brown, Horseback riding and the unintended consequences of innovation. Presented at The 80th Annual Meeting of the Society for American Archaeology, San Francisco, California. 2015 (tDAR id: 396406)

<https://core.tdar.org/document/396406/horseback-riding-and-the-unintended-consequences-of-innovation>

Azbelev 2008: П. П. Азбелев, Стремена и склепы таштыкской культуры // Исследование археологических памятников эпохи средневековья. Санктпетербург 2008.

Bachrach 1983: B. Bachrach, Charlemagne's Cavalry: Myth and Reality. Military Affairs 47 (1983) 181-187.

Barnes 2013: G. Barnes, State Formation in Korea. Historical and Archaeological Perspectives. Richmond 2013.

Beckwith 1991: C. I. Beckwith, The impact of the horse and silk trade on the economies of T'ang China and the Uighur Empire: on the importance of international commerce in the early Middle Ages. Journal of the Economic and Social History of the Orient 34 (1991) 183-198.

Besetayev – Kariyev 2016: B. B. Besetayev – E. M. Kariyev, New Evidence on the Early Saka Horse Harness from Eastern Kazakhstan. Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia 44/3, 2016, 72–78.

Bóna 1991: I. Bóna, Das Hunnenreich. Budapest 1991.

Brown – Anthony 1998: D. Brown – D. Anthony, Bit Wear, Horseback Riding and the Botai Site in Kazakhstan. Journal of Archaeological Science 25, 1998, 331-347.

Bugariski 2007: И. Бугарски, Остава из стрежева: узенгије у рановизантијском контексту. Ниву и Византија V. Ниш 2007, 251-267.

Connolly – van Driel-Murrey 1991: P. Connolly – C. van Driel-Murrey, The Roman Cavalry Saddle. Britannia 22 (1991) 33-50.

Curta 2008: F. Curta, The Earliest Avar-age stirrups, or the „stirrup controversy” revisited. In: F. Curta (ed.), The Other Europe in the Middle Ages. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 2. Leiden – Boston 2008, 297-325.

de Cocq 2012: P. de Cocq, The biomechanical interaction between horse and rider. PhD Thesis at Wageningen University (ISBN 978-94-6173-116-6)

Di Cosmo 2002: N. Di Cosmo, Ancient China and its Enemies. The Rise of Nomadic Power in East Asian History. Cambridge 2002.

- Di Cosmo 2010*: N. Di Cosmo, Ethnography of the Nomads and 'Barbarian' History in Han China. In: L. Foxhall – H.-J. Gehrke – N. Luraghi (eds), *Intentional History. Spinning Time in Ancient Greece*. Stuttgart 2010, 299-325.
- Dien 1986*: A. E. Dien, The Stirrup and Its Effect on Chinese Military History. *Ars Orientalis* 16 (1986) 33-56.
- Drews 2004*: R. Drews, Early Riders. *The Beginnings of Mounted Warfare in Asia and Europe*. New York – London 2004.
- Drijvers – Hunt 1999*: J. W. Drijvers – D. Hunt (eds), *The Late Roman World and its Historian. Interpreting Ammianus Marcellinus*. London – New York 1999
- Erlj 1993*: V. Erlj, The Archaeological Evidences of the Early Period of Military Contacts between the Black Sea North Littoral and the Ancient East and the „Cimmerian Problem”. *Cuadernos de Preistoria y Arqueología* 20 (1993) 133-145.
- Farris 1996*: W. W. Farris, Ancient Japan's Korean Connection. *Korean Studies* 20 (1996) 1-22.
- Gavrituchin – Oblomskij 1996*: И. О. Гавритухин - А. М. Обломский, *Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст*. Раннеславянский мир 3. Москва 1996.
- Gawronski 2004*: R. S. Gawronski, Some Remarks on the Origins and Construction of the Roman Military Saddle. *Archaeologia* 55 (2004) 31-40.
- Goodrich 1984*: Ch. S. Goodrich, Riding Astride and The Saddle in Ancient China. *Harvard Journal of Asiatic Studies* 44/2 (1984) 279-306.
- Gorbunov – Tishkin 2002*: В. В. Горбунов – А. А. Тишкин, О территории формирования юрковского этноса // Тюркские народы. Тобольск /Омск 2002.
- Hančar 1955*: F. Hančar, Das Pferd in prähistorischer und früher historischer Zeit. Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik 11. Wien 1955.
- Ito 1971*: A. Ito, *Zur Chronologie der frühsillazeitlichen Gräber in Südkorea*. München 1971.
- Ivanišević – Bugarski 2012*: V. Ivanišević – I. Bugarski, Les étriers byzantins: la documentation du Balkan central. In: *Le cheval, animal de guerre et de loisir dans l'Antiquité et au Moyen Âge*: Actes des Journées d'étude internationales organisées par l'UMR 7044 (Étude des civilisations de l'Antiquité), Strasbourg, 6-7 novembre 2009. Brepols 2012, 135-142.
- Junkelmann 1992*: M. Junkelmann, *Die Reiter Roms. Teil III. Zubehör, Reitweise, Bewaffnung*. Mainz am Rhein 1992.
- Kelekna 2009*: P. Kelekna, *The Horse in Human History*. Cambridge 2009.
- Komissarov 2006*: С.А. Комиссаров, Распространение стремян (в контексте межэтнических контактов). *Вестник НГУ* 5, 2006, 20-23.
- Komissarov – Hudjakov 2007*: С. А. Комиссаров – Ю. С. Худяков, Еще раз о происхождении стремян: сяньбийский фактор // *История и культура улуса Джучи*. Казань 2007, 246-266.
- Kovrig 1955a*: Kovrig I., Adatok az avar megszállás kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 82 (1955) 30-44.
- Kovrig 1955b*: I. Kovrig, Contribution au problème de l'occupation de l'Hongrie par les Avars. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 6 (1955) 163-191
- Kraft 2012*: U. Kraft, Lat.-griech. scala als spätantike Bezeichnung für den Steigbügel, und die Benennungen des Steigbügels bei anderen Völkern In: S. Lazaris (ed), *Le cheval dans les sociétés antiques et médiévales*. Turnhout 2012, 155-192.
- Kun 2005*: Kun Péter, A szelek szárnyán. A sztyeppei lovasnomádok kultúrája. Debrecen 2005.
- Laumer 2016*: D. Laumer, *Zusammenhang von Sattel, Steigbügelposition und menschlicher Biomechanik beim Reiten*. Masterarbeit Universität Basel. 2016.

- Makhortykh 2008*: S. V. Makhortykh, On the Question of Cimmerian Imports and Imitations in Central Europe. In: P. F. Biel – Y. Rassamakin (ed.) *Import and Imitation in Archaeology* (Langenweißblach 2008) 167-187
- Müller 2009*: Sh. Müller, Horses of the Xianbei, 300-600 AD: A Brief Survey. In: *Pferde in Asien: Geschichte, Handel und Kultur* 2009. 181-193, 284-288
- Nawroth 2001*: M. Nawroth, *Das Gräberfeld von Pfahlheim und das Reitzubehör der Merowingerzeit*. Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 19. Nürnberg 2001.
- Nesterov 1990*: С. П. Нестеров, *Конь в культурах тюркоязычных племен Центральной Азии в эпоху средневековья*. Новосибирск 1990.
- Nikonorov 1995*: В. П. Никоноров, 'К вопросу о парфианской тактике (на примере битвы при Каррах) // А. М. Илиушин (ред.), Военное дело и средневековая археология Центральной Азии. Кемерово 1995, 53-61
- Olbrycht 2001*: M. J. Olbrycht, 'The Origins of the Arsacid Parthian Cavalry: Some Remarks' in V. M. Masson (ed.), *The Role of Ahalteke Horse in the Formation of World Horse-Breeding*. Ashgabat 2001, 108-111.
- Olbrycht 2003*: M. J. Olbrycht, 'Parthia and Nomads of Central Asia. Elements of Steppe Origin in the Social and Military Development of Arsacid Iran' In: *Militär und Staatlichkeit, Orientwissenschaftliche Hefte* 12.2003: Mitteilungen des SFB "Differenz und Integration" 5: Militär und Staatlichkeit. Halle 2003, 69-110.
- Overtoom 2017*: N. L. Overtoom, The Parthians' Unique Mode of Warfare: a Tradition of Parthian Militarism and the Battle of Carrhae. *Anabasis* 8 (2017) 95-122.
- Quast 1993*: D. Quast, Das hölzerne Sattelgestell aus Oberflacht Grab 211 – Bemerkungen zu merowingerzeitlichen Sätteln. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 18 (1993) 437-464.
- Rance 2017*: Ph. Rance, Maurice's Strategicon and 'the Ancients': the Late Antique Reception of Aelian and Arrian. In: Ph. Rance – N. V. Sekunda (eds), *Greek Taktika: Ancient Military Writing and its Heritage*. Proceedings of the International Conference on Greek Taktika held at the University of Toruń, 7-11 April 2005. Gdańsk 2017, 217-255.
- Richter 1974*: W. Richter, Die Darstellung der Hunnen bei Ammianus Marcellinus (31,2,1-11). *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 23/3 (1974) 343-377.
- Rossabi 1970*: M. Rossabi, The Tea and Horse Trade with Inner Asia during the Ming. *Journal of Asian History* 4/2 (1970) 136-168.
- Sasaki 2017*: K. Sasaki, The Kofun Era and Early State Formation. In: Friday, Karl F. (ed.): *Routledge Handbook of Premodern Japanese History*. London – New York 2017, 68-81.
- Schulze-Dörrlamm 2006*: M. Schulze-Dörrlamm, Awarische Einflüsse auf Bewaffnung und Kampftechnik des ostfränkischen Heeres in der Zeit um 600? In: M. Mode – J. Tubach (Hrsg.), *Arms and Armour as Indicators of Cultural Transfer*. Wiesbaden 2006, 485-508
- Seregin 2013*: Н. Н. Серегин, Появление и первоначальное распространение петельчатых стремян (хронологический и этнокультурный аспекты) // *Известия Алтайского государственного университета. Сер.: История, политология*. 2013. №4/1 (80). 194–198
- Sinor 1972*: D. Sinor, Horse and pasture in Inner Asian history. *Oriens Extremus* 19/2 (1972) 171-183.
- Stark 2008*: S. Stark, *Die Alttürkenzeit in Mittel- und Zentralasien. Archäologische und historische Studien*. Nomaden und Sesshafte 6. Wiesbaden 2008.
- Šivalov 2014*: П. В. Шувалов, Два железных стремени // А. А. Сеницын - М. М. Холод (ред.), *KOINON ΔΡΟΝ: Исследования и эссе в честь 60-летнего юбилея Валерия Павловича Никонорова от друзей и коллег*. Санктпетербург 2014, 568-576.

- Taylor – Bayarsaikhan – Tuvshinjargal 2015*: W. Taylor – J. Bayarsaikhan – T. Tuvshinjargal, Equine cranial morphology and the identification of riding and chariotry in late Bronze Age Mongolia. *Antiquity* 89 (2015) 854-871.
- Terenozhkin 1976*: А. И. Тереножкин, *Киммерийцы*. Киев 1976.
- Tiškin – Seregin 2011*: А. А. Тишкин – Н. Н. Серегин, Предметный комплекс из памятников кызылташского этапа тюркской культуры (2-я половина V — 1-я половина VI вв. н.э.): традиции и новации // *Теория и практика археологических исследований*. Барнаул 2011.
- Vajñstein 1991*: С. И. Вайнштейн, *Мир кочевников центра Азии*. Москва 1991.
- von Freeden 1991*: U. von Freeden, Awarische Funde in Süddeutschland? *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 38 (1991) 593-627.
- Wan 2013*: X. Wan, The Horse in Pre-Imperial China. PhD Thesis at University of Pennsylvania. *Publicly Accessible Penn Dissertations*. 720.
<http://repository.upenn.edu/edissertations/720>
- Werner 1988*: W. M. Werner, *Eisenzeitliche Trensens an der Unteren und Mittleren Donau*. Prähistorische Bronzefunde 16. München 1988.

Migrations and ethnicity in the Eurasian steppe – comparative perspectives

Walter Pohl

In this project part, the early medieval European steppe peoples, principally Huns and Avars, were approached in a broader Central Eurasian context. Recently, historical and philological research on the ancient and medieval Central Asian steppe, and on the relationship of nomadic empires with China and other sedentary powers has made great progress, for instance, in the works of Nicola di Cosmo, Nikolaj Kradin, Peter Golden, Jonathan Skaff, Christopher Atwood, Étienne de la Vaissière or David Sneath, but also of Hungarian scholars such as István Vásáry or András Róna-Tas.⁷¹ The aim of the project was to make these new approaches and models fruitful for the study of early medieval Eastern Central Europe, and to confront them with a varied set of disciplinary approaches and materials in the study on the steppes in Hungary and Austria. This effort resulted in a number of interdisciplinary encounters, papers and publications.

A fundamental contribution about ‘Huns, Avars, Hungarians – Comparative Perspectives Based on Written Evidence’ appeared in the volume ‘The Complexity of Interaction along the Eurasian Steppe Zone’.⁷² It was based on results of Nicola di Cosmo’s

⁷¹ Di Cosmo, Nicola. *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asia*. Cambridge, 2004; Kradin, Nikolaj N. “From Tribal Confederation to Empire: The Evolution of the Rouran Society.” *Acta Orient. Hung.* 58 (2005): 149–69; Golden, Peter B. *Central Asia in World History*. Oxford, 2011; Skaff, Jonathan. *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors: Culture, Power and Connections, 580–800*. Oxford, 2012; Atwood, Christopher. “The Qai, the Khongai, and the Names of the Xiongnu.” *International Journal of Eurasian Studies* 2 (2015): 35–63; Vaissière, Étienne de la. “The Steppe World and the Rise of the Huns.” In *The Cambridge Companion to the Age of Attila*, edited by Michael Maas, 175–92. Cambridge, 2014; Sneath, David. *The Headless State: Aristocratic Orders, Kinship Society, and Misrepresentations of Nomadic Inner Asia*. New York, 2007; Vásáry, István. *Geschichte des frühen Innerasiens*. Herne, 1999; Róna-Tas, András. “Materialien zur alten Religion der Türken.” In Heissig and Klimkeit, *Synkretismus in den Religionen Zentralasiens*, 33–45.

⁷² Walter Pohl, *The Complexity of Interaction along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium CE*, edited by Jürgen Bemmman and Michael Schmauder (Bonn 2015), pp. 693-702

studies that had shown how different the process of formation and decline of steppe empires had been in Central Asia in each case;⁷³ it therefore explored differences between the dynamics of three major early medieval steppe empires based in the Carpathian Basin. An ethnographical focus on the steppes was presented at the conference “Lost in Translation? Ibn Fadlan and the Great Unwashed” in Oxford: ‘Making sense of things: describing peoples on the edge of the steppes’; the publication is forthcoming. Another high-level contribution was a written version of a keynote lecture held at a conference at the Institute for Advanced Study in Princeton, which now appeared under the title ‘Ethnicity and empire in the Western Eurasian steppes’.⁷⁴ In particular, it addressed the question of ethnicity in the steppes. As previous work by the PI had shown, ethnicity allowed translating the ever-changing allegiances to social groups of all sizes into a relatively time-resistant set of distinctions between collective actors, a model well-suited for the study of the medieval steppes. The article argued that while Hunnic groups across Eurasia followed very varied political models, but were perceived as united by a common ethnonym, the cohesion of the European Avars had mainly been based on the political structure culminating in the khagan, so that Avars soon stopped to be perceived as such outside the khaganate.

The Hunnic model was further explored in a paper at the Conference of the Deutsches Archäologisches Institut in Berlin, “The Huns between Central Asia, the Near East, and Europe: The Archaeology of Nomadic Imperialism, circa 300 CE – 600 CE”: Inventing empire: Attila in a Eurasian context, which showed how long it took for the Huns in Europe to actually build a unified empire; the article is forthcoming. This line of comparison was continued in a contribution to the Vienna conference ‘Empires to Remember’ about ‘Huns and Avars’, which also raised the question to what degree steppe powers can be classed as empires; it has meanwhile been submitted for publication. Related questions of ethnicity and identity were raised on a somehow more general level at a conference at the Hungarian Academy of Sciences about the significance of ethnonyms. This paper has meanwhile been published in *Hungarian Historical Review* 7, 1 (2018).⁷⁵ All these studies greatly facilitated the termination of a major monograph on the Avars.⁷⁶ With its 636 pages, it cannot count as a direct outcome of the present project, but it owes much to the discussions among the project team, and to the unflinching support by the project leader, Professor Csanád Bálint. A further indirect offspring of this project is a large ERC Synergy Grant proposal by Walter Pohl, among others, together with a strong Hungarian team, led by Professor Tivadar Vida, about the population history of the Carpathian Basin between c. 400 and c. 900, which has been submitted in 2018.

Papers and Presentations

---

⁷³ Di Cosmo, Nicola. “China-Steppe Relations in Historical Perspective.” In Bemann, Jürgen, and Michael Schmauder, eds. *The Complexity of Interaction along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium CE*. Bonn, 2015, 49–72.

⁷⁴ Walter Pohl. ‘Ethnicity and empire in the Western Eurasian steppes’, in *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity. Rome, China, Iran, and the Steppe, ca. 250–750*, edited by Nicola di Cosmo and Michael Maas (Cambridge 2018), pp. 189-205.

⁷⁵ Walter Pohl, ‘Ethnonyms and Early Medieval Ethnicity: Methodological Reflections’ in *Hungarian Historical Review* 7, 1 (2018), pp. 5–17.

⁷⁶ Walter Pohl, *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567-822* (Ithaca: Cornell University Press, 2018).

- 1) Workshop “In the shadows of empire: Peripheral polities in the Eurasian Middle Ages”: Introduction. Vienna, April 20, 2015.
- 2) Conference “Empires to Remember”: Huns and Avars. Vienna, November 26, 2015.
- 3) Conference “Lost in Translation? Ibn Fadlan and the Great Unwashed”: Making sense of things: describing peoples on the edge of the steppes. Oxford, March 14, 2016.
- 4) Conference “Eurasian Empires”: The cohesion of warbands in early medieval Europe – comparative perspectives. Leiden, June 16, 2016.
- 5) Conference “Ethnonyms as Source of History and Anthropology – Some Examples and Methodological Questions”: Ethnonyms and Early Medieval Ethnicity: Methodological Reflections Budapest, June 22, 2016.
- 6) Konferenz des Deutschen Archäologischen Instituts “The Huns between Central Asia, the Near East, and Europe: The Archaeology of Nomadic Imperialism, circa 300 CE – 600 CE”: Inventing empire: Attila in a Eurasian context Berlin, December 3, 2016.
- 7) Workshop “Pippin of Italy”: Pippin and the Avars. Vienna, November 23, 2017.

Publications

- 1) Huns, Avars, Hungarians – Comparative Perspectives Based on Written Evidence, in: The Complexity of Interaction along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium CE, ed. Jürgen Bemmman/Michael Schmauder (Bonn 2015) 693-702.
- 2) Ethnonyms and Early Medieval Ethnicity: Methodological Reflections, in Hungarian Historical Review Hungarian Historical Review 7, 1 (2018) 5–17.
- 3) Ethnicity and empire in the Western Eurasian steppes, in: Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity. Rome, China, Iran, and the Steppe, ca. 250–750, ed. Nicola di Cosmo/Michael Maas (Cambridge 2018) 189-205.
- 4) The Hun and Avar Empires, in: Empires to Remember, ed. Michael Gehler and Robert Rollinger (forthcoming).
- 5) Avar Khaganate, in: The Encyclopedia of Empire, ed. John M. MacKenzie (forthcoming).

The impact of nomadic pastoralists in Eurasia: a case-study from Anatolia

Céline Wawruschka

Several theories of historical processes, such as modernization theory, evolutionism or neoevolutionism, Marxism, and world-system approaches have considered pastoral nomads in their conceptualization. Beside chronological aspects, i.e. the origin and periodization of pastoral nomadism, researches paid attention to the socio-political formation and complexity of pastoral societies.⁷⁷ So far, sources of conflict between pastoral and nomadic parts of a society have been a research topic particularly in social anthropology. Therefore, we are well informed on this topic in contemporary Africa and the Near East. The project co-worker analyzed the historical record of this conflict in Anatolia from the classical period to the early 20th century.

---

⁷⁷ Reuven Amitai and Michal Biran, *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World*, Leiden – Boston, 2005; Nikolay N. Kradin, Cultural Complexity of Pastoral Nomads, *World Cultures* 15, 2006, 171–189 (and literature therein).

The Byzantine sources followed the stereotypes of the classical sources and employed primarily the enemy stereotype of the wild, looting nomads.⁷⁸ Apparently, the sources of conflict have been consistent throughout the centuries: struggle over land, pasture and water, tax collection and military service. Moreover, cattle stealing, looting and tributary payments were part of the nomadic subsistence strategies, not only in times of need and also among pastoral nomads.⁷⁹ Classical and medieval sources hardly differentiate between pastoral nomads and armed nomadic horsemen – or they only mention the latter. This refers, as the study showed, to a phenomenon Rudi Paul Lindner has first described: the ephemeral political formation of several tribes (or parts of tribes) as a bigger tribe or unit in order to achieve a goal such as a raid, a conquest or a battle.⁸⁰ Most interestingly, the Ottomans, who were of nomadic origin, adapted very quickly the habit of a sedentary state that forced pastoral nomads to settle down or applied forced displacement, frequently after segregating the tribal societies.⁸¹ This anti-nomad attitude culminated in the early Republic of Turkey, which applied restrictive settlement laws on the last pastoral nomads,⁸² who did not fit into the mould of the modern, enlightened and western citizen.

Finally, another important aspect emerged. Studying contemporary and secondary literature on pastoral nomads in Anatolia, it could be noticed that also Turkish authors tend to emphasize the belligerent aspect of nomads, their horsemanship, their conquests, and, most notably, a cultural and historical continuity.⁸³ Recently, genetic research was employed help to prove this continuity – and once more, a biological discipline has influenced historiography. The project was able to show that this notion of continuity tends to support the idea of a common *Urheimat* of all Turkic peoples in Central Asia as well as a current political agenda that uses nomadic heroes of the past. It has to be noted that the data on which this research is based is still small, and relies on recent DNA samples (and not ancient DNA) and on a complex mathematical interpolation rather than on pure statistical data.⁸⁴

Both lines of research have been presented at several conferences or lectures, and have resulted in three substantial articles, one of which already appeared in the open-access journal

---

⁷⁸ Alexander Beihammer, Die Ethnogenese der seldschukischen Türken im Urteil christlicher Geschichtsschreiber des 11. und 12. Jahrhunderts, *Byzantinische Zeitschrift* 102/2, 2010, 589–614.

⁷⁹ D. A. Korobeinikov, Raiders and Neighbours: The Turks (1040–1304), in: Jonathan Shepard, *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492*, Cambridge 2009, 692–728; Rudi Paul Lindner, *Explorations in Ottoman Prehistory*, Michigan, 2007; Andrew C. S. Peacock, The Seljuk Sultanate of Rûm and the Turkmen of the Byzantine frontier, 1206–1279, *Al-Masaʿiq* 26/3, 2014, 267–287.

⁸⁰ Rudi Paul Lindner, What Was a Nomadic Tribe? *Comparative Studies in Society and History* 24/4, 1982) 689–711.

⁸¹ Suraiya Faroqui, Towns, Agriculture and the State in Sixteenth-Century Ottoman Anatolia, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 33/2, 1990, 125–156; Yonca Köksal, Coercion and Mediation: Centralization and Sedentarization of Tribes in the Ottoman Empire, *Middle Eastern Studies* 42/3, 2006, 469–491; Meltem Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean: The Making of the Adana-Mersin Region 1850–1908*, Leiden – Boston, 2010, chapter 1 (19–39). The traveller Evlia Çelebi describes in his travelogues the variety of nomadism in Anatolia: Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, vol. 1–10, 1630–1672, Istanbul 1996.

⁸² İskân Kanunu No. 2510, T. C. Resmî Gazete 2733, 21 June, 1934.

⁸³ The first study, which was initiated by Atatürk himself, were the *Türk Tarihinin Ana Hatları* (Istanbul, 1930), the “outlines of Turkish history” that collected proofs for the Central Asian *Urheimat* and a Turkic continuity, thus legitimising the right of the Turks on Anatolian soil. For further literature and a seminal overview see Clive Foss, Kemal Atatürk: Giving a New Nation a New History, *Middle Eastern Studies* 50/5, 2014, 826–847.

⁸⁴ Celine Wawruschka, Genetic History and Identity: The Case of Turkey, *Medieval Worlds* 4, 2016, 123–161.

Medieval Worlds, and two that are still forthcoming. The topic was also central to two BA courses in history at the University of Vienna.

Papers and Presentations

- 1) “Konflikte zwischen sesshaften und nomadischen Bevölkerungen am Fallbeispiel Anatoliens: eine diachrone Analyse”, presented at the conference „Byzanz und das Abendland V“, Eötvös-József-Collegium Budapest, 23 November, 2016.
- 2) “Genetic History and National Identity: The Case of Turkey”, evening lecture in the course of the lecture series “Genomics, Identity, and Society” at the University College Freiburg, 19 January, 2016.
- 3) “Migration und Staatenbildung: Historiographie und Eigenrezeption im Wandel am Beispiel der Türkei“, presented at the workshop “Migrationes Gentium“: „Völkerwanderungen“ als historiographischer und ethnographischer Topos von der Antike bis zur Gegenwart, Institute for Medieval Studies, Austrian Academy of Sciences, Vienna, 29 September, 2015.

Classes (University of Vienna, Department of History)

- 1) 2016: 070041 GR Guided Reading [GR] – Historiographie der Nomaden Eurasiens vom Mittelalter bis zur Gegenwart [Historiography of Eurasian nomads from the Middle Ages to the present]
- 2) 2015: 070245 PS BA-Proseminar – Nomaden Eurasiens im Mittelalter [Eurasian nomads in the Middle Ages]

Publications

Genetic History and Identity: The Case of Turkey, *Medieval Worlds* 4, 2016, 123–161.

In preparation:

- 1) *Historiography of the Republic of Turkey: nomadic legacy and Central Asian origins*, *Middle Eastern Studies* 2019.
- 2) *Konflikte zwischen nomadischen Viehzüchtern und der sesshaften Bevölkerung: eine Fallstudie aus Anatolien anhand der Schriftquellen von der Antike bis zum 20. Jahrhundert.*